

Mahmud Traljić

OSVRT NA DOSADAŠNJU LITERATURU O VAKUFIMA

Vakufi su, kao što je poznato, a kao što se i ovdje iz podnijetih saopćenja moglo vidjeti, odigrali veliku i značajnu ulogu u životu muslimana, gdje se god oni nalazili, pa i muslimana Bosne i Hercegovine, i to kako u vjerskom i prosvjetnom, isto tako i u kulturnom, socijalnom i uopće humanom pogledu. Udjel vakufa je veliki i u formiranju, izgradnji i razvitku mnogih bosanskohercegovačkih gradova. Rijetka su kod nas naselja, gdje žive ili su živjeli muslimani, a da nema koji vakuf. Po gradskim naseljima broj vakufa se često penjao i po nekoliko desetina. Brojni su i danas lokaliteti u mnogim mjestima, koji nas podsjećaju na vakuf i njegove institucije, a muslimanskog življa u tim naseljima već poodavno uopće nema (vakuf, tekija, mesdžid, medresa, džamište i sl.).

Unatoč svemu tome, kod nas se relativno malo pisalo o vakufu kao instituciji kao i o pojedinim vakufima. Iznimku čine njih tek nekoliko.

O ulozi vakufa u izgradnji i razvitku gradova u Bosni i Hercegovini, spominjemo tri rada, i to od Alije Bejtića, Adema Handžića i Muhameda Hadžijahića. Bejtić je u kalendaru Narodna uzdanica za 1944. godinu objavio članak *Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova* (str. 153-161), dok je dr. Adem Handžić u Prilozima za orijentalnu filologiju, knjiga XXV, 1975., objavio rad *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću s podnaslovom Uloga države i vakufa* (str. 133-169). Rasprava dr. Muhameda Hadžijahića *Die privilegierten Stadte zur Zeit des osmanischen Feudalismus* objavljena je u Sudost Forschungen-u, Band XX, 1961., (str. 130-158). Sva trojica njih ukazali su, koliko su vakufi doprinijeli izgradnji i unapređenju brojnih mjesta Bosne i Hercegovine.

O vakufu kao instituciji sa šeriatskog i pravnog stajališta pisali su Mehmed-Ali Čenimović, Ahmed Lutfi Čokić, dr. Jusuf Tanović, prof. dr. Mehmed Begović, Mustafa Mehić, Hasan Bajraktarević, Vehbija Hodžić, Abduselam Balagija, Ljudevit Farkaš i Milan J. Pećanac.¹⁾

¹⁾ J. Krčmarik je napisao studiju *Das Wakfrecht vom Standpunkte des Sari'atrechtes nach der hanefitischen Schule*, kojom su se služili činovnici Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine u vezi vakufa u našim krajevima.

M. A. Čerimović je objavio rad *O vakufu — Šeriatsko vakufsko pravo* (Glasnik Islamske vjerske zajednice, III/1935, brojevi 1-6, poslije i posebno) u kome je detaljno obradio vakuf sa vjerskog i šeriatsko-pravnog gledišta. Kao dodatak ovom radu pisac je obuhvatio i *Erazi miriju*. U posebnom članku Čerimović je obradio *Evladijjet vakuf* (kalendar Gajret za godinu 1939., str. 72-81) u kome je pored senatskih propisa o ovoj vrsti vakufa ukazao i na nepravilnosti kod knjiženja ove vrste vakufa u gruntovnim knjigama, gdje su neki evladijjet vakufi knjiženi na potomke vakifa kao vlasnike, zahtijevajući da se to gruntovno ispravi i zakonski uredi. Čerimović se još jednom osvrnuo na evladijjet vakuf u članku *Vakuf* (Glasnik IVZ, XX/1941, br. 3, str. 69-80), gdje je ukazao između ostalog na razliku između evladijjet vakufa i fidei komisa. U članku se govori također i o nadležnosti šeriatskih sudova u nekim vakufskim sporovima. O evladijjet vakufu pisali su još Mustafa Mehić *Evladijjet vakuf s pravne i praktične strane* (Glasnik IVZ, VXXI/1940, br. 8, str. 297-304) i dr. Mehmed Begović *O evladijjet vakufu (Porodičnom vakufu)*, *Istoriski časopis SAN-a, XX-X, 1960.*

O vakufu i upravi sa njim je naslov rada, koji je Ahmed Lutfi Čokić objavljivao u časopisu Hikmet, godina I/1929—30, brojevi 1-6 i godina II/1930-31, brojevi 15-22. Rad je nesistematiziran, mjestimice i razvučen, ali ukazuje, kako su kod nas konzervativni krugovi, u koje je spadao i A. L. Čokić, gledali osobito na upravu s vakufima. Posebno se zadržao na instituciji tevljeta i mutevelija. Ukazao je i na ulogu šeriatskih sudova u odnosu na vakufe i upravu s njima.

Srpska akademija nauka i umjetnosti u Beogradu u svojim posebnim izdanjima štampala je od prof. dr. Mehmeda Begovića knjigu *Vakufi u Jugoslaviji*, Beograd, 1963., str. 101. Knjiga je izašla kao 361. u posebnim izdanjima SAN-a. Sadrži: Predgovor, istorijski pregled zakonodavstva o vakufima, pojam i porijeklo vakufa, uslovi punovažnosti vakufa, posljedice uvakufljenja, upotreba vakufske imovine, način iskorišćavanja vakufske imovine, upravu vakufa i šeriatsko pravo o jevrejskim i hrišćanskim zadužbinama. Ovaj Begovićev rad predstavlja najbolji do danas kod nas štampani rad o vakufu.

U Glasniku IVZ, god. IX/1941, br. 6-7, str. 181-198, objavljen je rad Hasana Bajraktarevića *O vakufu*. U članku je obrađena vjerska podloga vakufa, zatim šeriatsko-pravni propisi o vakufu, uprava vakufa po šeriatskim propisima, te vakufska organizacija kod nas od vremena turske uprave do 1941. godine. O vakufu kao vjerskoj instituciji, *Vakuf — zavještanje*, je i članak Vehbije Hodžića, koji je također objavljen u Glasniku VIS-a, XXXIV/1971, br. 9-10, str. 482-486. Dr. Ljudevit Farkaš je u dva navrata objavio svoj opširan rad *O vakufima i o uređenju vakufskih dobara u Bosni i Hercegovini*. Prvo je ovaj rad štampan u zagrebačkom Obzoru godine 1920., (brojevi 190-192, 196, 197, 199, 201-204, 206, 214, 217 i 219, konac jula i august), a zatim u Arhivu za pravne i društvene nauke, organu Pravnog fakulteta u Beogradu, god. XVIII/1928, br. 4, str. 271-283 i br. 5, str. 352-369. Pored općih podataka o vakufu, njegovim vrstama, načinu uvakufljenja, autor je detaljno opisao upravljanje vakufima u Bosni i Hercegovini, naročito za vrijeme austro-ugarske uprave u ovim krajevima. Dr. Milan J. Peća-

nac izdao je godine 1914. u Beogradu brošuru *O vakufima i o njihovim glavnim vrstama, sa naročitim obzirom na vrste vakufa u Carigradskom ugovoru o miru između Srbije i Turske* (str. 27). Rad je nastao kao posljedica prisajedinjenja Srbiji tzv. južnih krajeva (Novopazarski sandžak, Kosovo i Metohija, te Makedonija). Kako je uskoro poslije potpisivanja ovog Ugovora počeo I svjetski rat, to nije bilo prilike da se on počne i primjenjivati.

Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana je naslov knjizi, što ju je napisao i štampao Abduselam I. Balagija (Beograd, 1935., str. 111+1). Autor je dao historijat razvoja institucije vakufa od Muhameda a. s. pa dalje, vakuf kao institucija, vrste vakufa, organizacija vakufske uprave po šeriatu, u Osmanskom carstvu i kod nas. Najopširnije je prikazana uprava vakufima u vremenu od 1918. do 1930. godine. Posebno je obrađena misija vakufa u vjerskom prosvjećivanju muslimana u Bosni i Hercegovini, a zatim u svjetovnom prosvjećivanju, gdje se govori o vakufskim internatima i davanju stipendija učenicima srednjih škola, manje studentima u vremenu od 1894. do 1914. godine. Socijalnoj misiji vakufa posvećeno je svega 5 stranica. O problemima vakufa i upravljanju s njim bio je posvećen i referat Huseina Kadića, podnesen na Kongresu muslimana intelektualaca, koji je organiziralo Muslimansko kulturno društvo Gajret 1928. godine. U ovu kategoriju ide i članak dr. Hazima Muftića *O ulozi našega vakufa*, koji je objavljen u kalendaru Narodna uzdanica za godinu 1944. (str. 19-26). Obzirom na aktualnost, koju je članak tretirao, on je poslije preštampan i u Glasniku IVZ, XII/1944, br. 1, str. 1-8. U istom listu objavljen je i drugi Muftića članak *Problem vakufa* (VI/1938, br. 5, str. 221-228) u kome pisac raspravlja također pitanja u vezi sa upravom vakufa.²⁾

Mi ni danas ne znamo, koliko je u prošlosti bilo vakufa kod nas. Godine 1889. Zemaljska vakufska komisija u Sarajevu štampala je *Proračune vakufa u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 1889, str. 859). Tu su iskazana 622 vakufa, dotle popisana u Bosni i Hercegovini. Kasnije ih je još tomu broju dodato. Obzirom na sačuvane vakufname, o kojima je ovdje već bilo govora, broj vakufa je kod nas bio mnogo veći. Mnogi su vremenom propali, a i njihove vakufname zagubljene, pa im danas ne znamo ni naziva. O sačuvanim vakufnamama koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pisao je prof. Kasim Dobrača u članku *Vakufname u Gazi Husrevbegovoj biblioteci* (Anali, knj. IV, 1976, str. 41-47), dok je broj vakufnama po mjestima u Bosni i Hercegovini donio Zejnil Fajić u svome radu *Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine, koje se nalaze u Gazi Husrevbegovoj biblioteci*. I ovaj rad objavljen je u Analima, knj. V-VI, 1978, str. 245-302. Ali i od sačuvanih vakufnama, mali ih je broj dosad obrađen i objavljen.

Šejh Sejfudin Fehmi Kemura prvi je kod nas počeo objavljivati u originalu i prevodu vakufname, vezane za džamije i druge vakufske objekte u Sarajevu. On je tako u *Sarajevskim džamijama i drugim javnim zgradama turske dobe*, objavljivanim prvo u Glasniku Zemaljskog

²⁾ U kalendaru Narodna uzdanica za 1933. godinu izašao je članak Fehima Spahe *Pedeset godina vakufske uprave u Bosni i Hercegovini* (str. 72-89).

muzeja, godine 1908-1912., kasnije i posebno, donio 55 vakufnama u originalu te u prevodu, nekih u potpunosti, a nekih samo djelimično. Prevod mu nije uvijek siguran, ali kako je donosio i originalni tekst, može se uvijek kontrolirati i upoređivati. Njegova je velika zasluga u tome, što je on prvi kod nas uočio vrijednost i važnost vakufnama u proučavanju naše prošlosti, pa ih je počeo koristiti i objavljivati.

I drugi su pojedinci poslije Kemure počeli objavljivati pojedine vakufname. Tako je Fehim Spaho preveo dvije Gazi Husrev-begove vakufname (za džamiju, imaret, hanikah i Kuršumliju medresu) kad je dr. Ćiro Truhelka obrađivao Gazi Husrev-bega i njegove zadužbine (*Gazi Husrev-begove vakufname (za džamiju, imaret, hanikah i Kuršumlijuš Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912.). Tu su donesene sve tri Husrev-begove vakufname ali treća nije prevedena, nego je donesen samo njen kratki sadržaj. Vakufname za džamiju, imaret, hanikah i Kuršumliju medresu, u prevodu F. Spahe uvrštene su i u *Spomenicu Gazi Husrev-begove 400-godišnjice*, Sarajevo, 1932, sa svim pogreškama, koje su se potkrale pri njihovu prevođenju još 1912. godine. Treću vakufnamu u *Spomenici...* preveo je Šefket Šabić. I u *Spomenici* su uz prevod donijeti i faksimili arapskog teksta vakufnama. O Gazi Husrev-begovim vakufnamama s pravnog stajališta napisao je u *Spomenici* (str. 163-168) dr. Jusuf Vanović jedan članak. U istoj *Spomenici* nalazi se i drugi Tanovićev članak *Vakuf kao institucija* (str. 85-91)³⁾.

Prof. Hamdija Kreševljaković je u svojim radovima *Džamija i vakufnama Muslihuddina Ćekrekčije* (Glasnik IVZ VI/1938, br. 1, str. 17-38) i *Turalibegov vakuf u Tuzli* (Glasnik IVZ, VI/1941, br. 1, str. 10-17 i br. 2, str. 40-55) donio faksimile vakufnama, kao i njihove prevode. Ćekrekčijinu vakufnamu je preveo Hadži Mehmed Handžić, dok za Turali-begovu nije naznačeno, koju je preveo. Pretpostaviti je da je i nju preveo Handžić. Alija Bejtlić u radu *Elči hadži Ibrahim-pašin vakuf u Travniku* (El-Hidaje, V/1941-42, br. 7, str. 169-179, br. 8-10, str. 227-240, br. 11-12, str. 276-288) donio je prevod Ibrahim-pašine vakufname za njegove hajrate u Travniku. Derviš Buturović u članku *Povodom jedne vakufname* (Glasnik VIS-a, III/1952, br. 1-4, str. 47-53) donio je prevod vakufname Islama, sina Mehmedova iz zaseoka Radetići, sela Seonice, nahije Neretve, kadiluka sarajevskog od 23. IV 1678. Prof. Šaban Hodžić je u *Člancima i građi za kulturnu istoriju*

³⁾ Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove džamije, časopis *Novi Behar* je tome posvetio cijeli svoj jedan dvobroj, 2 i 3/1930-31, u kome je štampano trinaest prigodnih članaka o Gazi Husrev-begu i njegovim institucijama od 9 autora, dok je prigodom proslave 400-godišnjice Gazi Husrev-begove 1932. godine izdata prigodna spomenica u kojoj je štampano 27 priloga od devetorice autora. Donesene su i sve tri Husrev-begove vakufname u originalu i prevodu.

O Gazi Husrev-begovu vakufu, njegovim приходima i rashodima imamo također nekoliko radova: Hamdija Kreševljaković, *Gazi Husrevbegov vakuf* (Spomenica..., str. 91-116); Adem Handžić, *Gazi Husrevbegovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI vijeku* (Anali GHb, knj. II-III, 1974, str. 161-174); Rašid Hajdarović, *Prihodi i rashodi Gazi Husrevbegova vakufa u Sarajevu za period 1248-1251 (1832-1835)* /Anali GHb knj. V-VI, 1978, str. 23-43/. Na Gazi Husrevbegov vakuf odnosi se i *Mukarrername Husrevbegove mulk-name* od Munibe Spaho (Prilozi za orijentalnu filologiju X—XI / 1960-61, str. 205-214).

istočne Bosne, knjiga IV, 1960, str. 153-160, objavio *Vakufnamu tuzlanske dobrotvorke (vakife) Tahira-hanume Tuzlić*, a prof. Nedim Filipović u publikaciji Rudo — Spomenica povodom 30 godišnjice Prve proleterske brigade (Sarajevo, 1971.) štampao je *Vakufnamu Kara Mustafa-paše Sokolovića iz 1555. godine o osnivanju grada Rudo (str. 173-177)*. Uz prevod vakufname donijet je i njezin faksimil. Mehmed Mujezinović i Mahmud Traljić štampali su prevod vakufname Mevla Husamuddina Bošnjaka o osnivanju biblioteke u Banjoj Luci 1630. godine, *Vakufnama iz 1630. godine o osnivanju biblioteke Mevla Husamuddina Bošnjaka u Banjoj Luci* (Glasnik VIS-a, XI/1977, br. 1, str. 28-39) Vakufnamu je po svoj prilici sastavio i napisao pjesnik Muhamed Nerkesi Sarajlija, jer se njegov pečat nalazi u pročelju vakufname.

Kritičkih izdanja vakufnama s teritorija Bosne i Hercegovine imamo, međutim, do sada vrlo malo. Dr. Asim Muftić u svojoj disertaciji *Moschee und Stiftung Ferhad-paša's in Banja Luka*, Berlin, 1941, str. 67+3, objavio je Ferhad-pašinu vakufnamu u originalu i njemačkom prevodu. Prevod ove vakufname donio je i Hasan Škapur u svome radu *Ferhad-paša Sokolović i njegove zadužbine* (Glasnik VIS-a, XXX/1967, br. 12, str. 17-23; br. 3-4, str. 126-128; br. 5-6, str. 227-232; br. 7-8, str. 314-319, br. 9-10, str. 412-416). Uz prevod donijet je i faksimil dvije prve strane originala vakufname. Dr. Hazim Šabanović je u Prilozima za orijentalnu filologiju, knjiga II, 1951, str. 5-38 i knjiga III-IV, 1952-53, str. 403-413, pod naslovima *Dvije najstarije vakufname u Bosni i Najstarije vakufname u Bosni* objavio originale i prevode vakufnama Isa-bega Ishakovića, Ajas-bega, sina Abdulhajjova i Mustaj-bega Skenderpašića za njihove zadužbine u Sarajevu, odnosno Visokom. Prevodi vakufnama su popraćeni svom mogućom znanstvenom aparaturom. I Salih Trako je obradio i objavio *Vakufnamu džamije u Gračanici kod Visokog* (Islamska misao, IV/1982, br. 43, str. 35-46), gdje je uz prevod i faksimil vakufname iz godine 1764. dao i novih podataka o kadiji Ebu Bekru Visočaku, koji je sastavljač ove vakufname.

Hivzija Hasandedić je u Preporodu, godina VII/1976, brojevi 17-24 i godina VIII/1977, brojevi 1-11, objavio rad *Kratki prevodi (ekscerpti) 28 mostarskih vakufnama* iz kojih je naveo, kad je koja vakufnama napisana, šta je koji vakif zavještao, kao i u koje svrhe će se prihodi koga vakufa trošiti i upotrebljavati. Inače H. Hasandedić je obilno koristio vakufname u brojnim i dragocjenim svojim radovima.⁴⁾ Napomenuti je da su i drugi naši historičari i kulturni poslenici (H. Kreševljaković, H. Šabanović, A. Bejtić, M. Mujezinović, H. Nametak, A. Nametak i dr.) koristili vakufname u svojim znanstvenim i publicističkim radovima.

Jezičke i sadržinske osobenosti vakufnama iz Mostara (druga polovina XVI stoljeća) je naslov rada Muhameda A. Mujića, objavljenog

⁴⁾ Hasan Nametak je u članku *Vakufnama Derviš-paše Bajezidagića*, kalendar Narodna uzdanica za 1940. godinu, str. 187-192, dao sadržaj vakufname, kao što je učinio i dr. Hajrudin Čurić, koji je dao sadržaj vakufname Ali-paše Rizvanbegovića u članku *Vakufnama Ali-paše Rizvanbegovića*, Glasnik VIS-a, III/1952, br. 1-4, str. 47-53. Ni jedan ni drugi nisu dali kompletan prevod vakufnama.

u Prilozima za orijentalnu filologiju, knjiga XXV, 1975, str. 203-225, u kome je autor ukazao na vrijednost i ljepotu 6 mostarskih vakufnama, koje se i po jeziku, stilu, sadržaju i drugom odlikuju i izdvajaju od ostalih.

I o ulozi vakufa u privrednom životu naših gradova i ljudi imamo nekoliko radova. Tako je Osman Asaf Sokolović u nekoliko navrata pisao o ulozi vakufa u privrednom životu Bosne i Hercegovine. U prvom članku *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, Novi Behar, VII/1933-34, br. 8-10, str. 126-127, ukazao je na vakufske kredite, koji su u ovom mjestu davani obrtnicima u svrhu boljeg privređivanja.

O istoj temi je i drugi Sokolovićev rad *Tešanj prije tri stoljeća. (1639-1642)*, objavljen u kalendaru Narodna uzdanica za 1942. godinu, str. 166-176. U raspravi *Kreditne prilike u Bosni u tursko doba*, Osvit (Sarajevo), III/1944, brojevi 122, 123, 126 i 127, autor je istakao ulogu vakufa u privrednom životu Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave. Istog je sadržaja i njegov članak *Vakufi kao komunalne ustanove* (Novi Behar, XVI/1944, br. 15, str. 235-236. Iz tog područja je i rasprava prof. dr. Avde Sućeske *Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 1564-1566)*, koja je objavljena u Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu, godina II, 1954, str. 343-379.

Pored popisa vakufa u Bosni i Hercegovini, objavljenih u *Proračunima vakufa za godine 1889, 1895. i 1913*, imamo još dva popisa vakufa, jedan iz XVI, a drugi s kraja XIX i početka XX stoljeća. Prvi je rad Behije Zlatar *Popis vakufa u Bosni iz prve polovice XVI stoljeća* (Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga XX-XXI, 1970-71, str. 109-158), a drugi Ibrahima Kemure *Pregled sarajevskih vakufa u godini 1889. i 1913*. (Glasnik VIS-a, XXXIV/1971, br. 9-10, str. 6-15). Prvi je rađen na temelju opširnog popisa bosanskog sandžaka iz godine 1540-1542, a drugi na temelju Proračuna vakufa u Bosni i Hercegovini od strane Zemaljske vakufske komisije, odnosno Vakufske direkcije u Sarajevu.

I o vakufima, odnosno vakufnamama s područja Makedonije i Kosova (SR Srbija) ima više radova, od kojih neki zaslužuju naročitu pažnju. O tome su pisali Gliša Elezović, Aleksije (Aleksandar) Olesnicki, dr. Fehim Bajraktarević, dr. Hasan Kaleši, Mehmed Mehmedovski, Ismail Redžep.

Gliša Elezović je još 1922. godine u časopisu Južna Srbija počeo objavljivati prevode vakufnama iz Tetova i Skopja. Tako je u knjizi II, brojevi 11, 12, 19 i 20 štampao prevode dviju vakufnama iz Tetova, i to Mehmed-bega, sina Ishak begova i Kjebir Mehmed Čelebije. Prva vakufnama je iz godine 1461-62, a druga iz 1468-69. Izašle su pod zajedničkim naslovom *Turski izvori za našu istoriju*. U istom časopisu i pod istim naslovom objavio je i prevod vakufname Jahja-pašine džamije u Skopju iz godine 1506.

Kad je pokrenut 1925. godine Glasnik Skopskog naučnog društva, Gliša Elezović je počeo u njemu odmah od prvog sveska objavljivati

Turske spomenike u Skoplju. Pod tim naslovom objavljeni su podaci o osnivačima, njihovim vakufima, vakufname u originalnu i prijevodu (često su faksimilima samih vakufnama) sljedećih skopskih legatora:

Paša Jigit-beg i njegova zadužbina, Isak-beg i njegova zadužbina Aladža džamija, Vakifija Aladže džamije, Isak-begove zadužbine u Skoplju, Vojvoda Isa-beg Isaković i njegove zadužbine u Skoplju i Sarajevu, Vakfija džamije Kjebir Mehmed Čelebije, sina Gazi Isa-bega Isakovića u Skoplju, Vakfija tekije Hadži Aiše, unuke Gazi Isa-bega Isakovića u Skoplju (Glasnik Skopskog naučnog društva, knjiga I, sv. 1 (1925), str. 135-176 i knjiga I, sv. 2 (1926), str. 397-474).

O Huma Šah Sultanu, Husein Šahu i Burmali džamiji (knjiga V- sv. 2, (1928), str. 243-261).

Zadužbine sultana Murata II. — Skopski grad, Kameni most na Vardaru, Hunkjar džamija ili Sultan Muratova džamija, Turbe Bikjhan, Porodična grobnica Ali-paše iz Dagestana (knjiga VII-VIII, sv. 3-4 (1929-30), str. 177-192+4 repr.).

U knjigu *Turski spomenici*, knjiga I, sveska 1, 1348-1520. (Beograd, 1940.) Gliša Elezović je uvrstio prijevode sljedećih vakufnama:

Aladže džamije u Skoplju iz god. 1445,

Isa-bega iz god. 1462,

Džamije u Tetovu — Teće mahala iz god. 1463,

Isa-bega iz god. 1469,

Kjebir Mehmed Čelebije iz god. 1470,

Ajas-bega iz god. 1477,

Jahja-paše iz god. 1506. i

Mustafa-paše iz god. 1514, dok je u svesku 2 *Turskih spomenika* (Beograd, 1952.) donio faksimile vakufnama Isa-bega iz 1469. god. i Kjebir Mehmed Čelebije iz 1470. godine.

Aleksije Olesnicki u svome radu o *Suzi Čelebiji iz Prizrena* (puno mu je ime Mevlana Muhamed ibn Mahmud ibn Abdulah) donio je tekst i prijevod vakufname za džamiju, koju je podigao Suzi Čelebi u svome rodnom mjestu. Vakufnama je datirana 1513. godinom, dok je sam Suzi umro 1525. godine. Dr. Fehim Bajraktarević u članku *Turski spomenici u Ohridu* (Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga V (1954-55), str. 111-134) obradio je vakufe nekoliko džamija i medresa iz Ohrida.

Za proučavanje vakufa i vakufnama iz Skopja i drugih mjesta Makedonije i Kosova velikih zasluga ima dr. Hasan Kaleši, koji je sam ili u zajednici s drugim obradio više vakufa, kao i njihovih vakufnama, i to sa svim znanstvenim aparatom tako da njegova obrada vakufnama može poslužiti kao primjer, kako treba obrađivati ovu vrstu historijskih dokumenata.

Godine 1972. H. Kaleši je štampao djelo *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*. Knjiga je izašla kao 23. svezak serije Studije, što ih izdaje Zajednica naučnih ustanova Kosova. Ima 356 stranica. Pored Predgovora, Pregleda transkripcije i Uvoda, knjiga ima osam glava, zatim Zaključak, Izvore i literaturu, sažetak na albanskom i njemačkom jeziku, Registar geografskih i topografskih naziva i Registar ličnih imena. U I glavi autor je obradio vrste dokumenata na arapskom jeziku, koji se nalaze na tlu Jugoslavije. U II glavi

obrađeni su vakufski dokumenti i osvrt na njihova dosadašnja izdanja kod nas. Treća glava sadrži vakufnamu i vakuf Sunkur Čauš-bega u Bitolju, četvrta glava nosi naslov Vakufi i vakufnama-hudžet Ishak-bega u Skoplju. U V glavi obrađen je vakuf i vakufnama Sinanudin Jusuf Čelebije iz Ohrida. Šesta glava ima naslov Ishak Gelebi iz Bitolja, njegovi vakufi i njegove vakufname. U VII glavi obrađeni su vakufi Muslihudina el-Ma'dinija i njegova vakufnama u Skoplju, dok su u VIII glavi obrađene zadužbine velikog vezira Kodže Sinan-paše u Prizrenu. Sunkur-begova vakufnama je iz 1439. godine, Ishak-begova iz 1445, Sinanudin Jusuf Čelebijina iz 1491, Ishak Čelebijina iz 1506. (prva), 1508. (druga), 1511. (treća) i 1511. (četvrta), Muslihudin el-Ma'dinijina iz 1550, te Kodža Sinan-pašina iz 1556. godine. Neke od ovih vakufnama H. Kaleši je ranije objavio u Prilozima za orijentalnu filologiju i Gjurmime Albanologjike.

U zajednici sa Mehmedom Mehmedovskim H. Kaleši je obradio tri vakufname Mehmed-paše iz Kačanika i štampao ih kao posebnu monografiju: *Tri vakufnami na Kačanikli Mehmed-paša*. Knjigu je izdao 1958. godine Institut za nacionalnu istoriju u Skopju. Također zajedno sa Mehmedom Mehmedovskim H. Kaleši je obradio i štampao vakufnamu Havve, kćeri Edhema Čelebije iz Skopja *Vakuf-nama na Hava, kerkata na Ethem Čelebi od Skopje* (Zbornik na Arheološkiot muzej, Skopje, I, 1956, str. 20-36). Zajedno opet sa Ismail Redžepom obradio je vakuf i vakufnamu Kukli-bega iz Prizrena (*Prizrenac Kukli-beg i njegove zadužbine* (Prilozi za orijentalnu filologiju, VIII-IX (1958-59), str. 143-168). Mehmed Mehmedovski je opet u zajednici sa A. Saitijem obradio vakufnamu Jahja-paše iz 1507. godine *Darovnicata na Jahja-paša od 1507. godine*. Ovaj rad je objavljen u Glasniku Muzejsko-konzervatorskog društva, Skoplje, god. I, 1954, broj 5, str. 69-76.

Kritičko izdanje vakufnama, koje priprema Orijentalni institut u Sarajevu, očekuje se s velikim interesom, jer će one, tako obrađene, biti od velike koristi za nauku uopće, a posebno za proučavanje kulturne historije muslimana u našim krajevima.

A REVIEW TO THE LITERATURE OF VAKUFS SUMMARY

The vakufs had a great role in religious, educational, cultural, social and humanitarian life of Moslems with us. The role of vakuf is significant in founding and development of our numerous towns, as well as in respect of economy. It has been very little written about vakuf as institution and about vakufnamas as their foundation concerning to the role that vakuf had in our history.

Everything that is written about it with us and that has any value is quoted in the article.